

Adatok Kovászna történeti néprajzához

(Kivonat)

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen mesterségek honosodtak meg az évszázadok folyamán Orbaiszék székhelyén, Kovásznán. A szerző kimutatja, hogy az orbaiszéki ember maximálisan felhasználta környezete nyersanyagait: a fa, a kő, a fém, az állati termékek, a víz segítséget nyújtott a hegyvidéki ember megélhetéséhez, és a helység vásárai az árucserre fontos fórumaivá váltak. A sok levéltári forrás, a régi sajtó és a korai helytörténeti irodalom áttekintése megteremtheti az alapjait egy orbaiszéki alapkutatásnak.

*

A Székely Nemzeti Múzeum néprajzosaként 2002-től kezdve orbaiszéki alapkutatótásként kezdeményeztem, amelynek célja e viszonylag szűk régió néprajzi jellegzetességeinek felmérése és feltárása lett volna. Az eredeti elképzelések szerint csoportos kutatást kívántam megvalósítani a térségben. Anyagi korlátok és az igazgatóság által felvázolt más irányú feladatok miatt e kutatás csak kis léptekkel indulhatott el, és csupán hétvégi, szabadidős partizánakcióvá sikeredhetett.

Minden alapkutató első lépése a történeti forrásokban való eligazodás. A vidék múltjának ismeretében fogalmazódhatnak meg azok az alapkérdések, amelyekben a jelent kutató szakembereknek el kell mélyedniük. A néprajz tárgya mindenekelőtt a hagyomány feltárása. Csak a jelenség számít viszont hagyományosnak, amelynek van történeti háttere, és amely már néhány generáció óta normatív modell egy közösség életében.

Dolgozatom arra keresi a választ, hogy Orbaiszék egyetlen helységében milyen mesterségeknek, valamint társadalmi jelenségeknek volt meg a történelemben az előképük, és mi az, ami átvélve az évszázadokat, napjainkig hatással volt a vidék életére.

Ez a dolgozat a sepsiszentgyörgyi állami levéltár (S. Á. Lvt.), az orbai református egyházmegye irategyűjtése (O. Em. Lvt.), a kovásznai református egyházközségi levéltár (K. Ek. Lvt.), a Székely Nemzeti Múzeum Orbaiszékre vonatkozó anyaga, a háromszéki régi sajtó, valamint az eddig megjelent szakirodalom áttekintését, rendszerezését, elemzését tűzte ki célul. Meggyőződésem, hogy a történeti adatok megismerése és néprajzi nézőpontú értékelése közelebb vezet egy vidék népi kultúrájának megértéséhez. A bőséges adatmennyiség csupán szakaszosan tekinthető át, ezért e tanulmány csupán a kutatott vidék egyetlen helységére, éspedig Kovásznára, és a helységen belül is csak néhány kérdéskörre koncentrálni.

1. Kereskedelem, vásártartás

Minden vidék múltbeli és jelenbeli fejlődését erőteljesen befolyásolja, hogy mennyire könnyen közelíthető meg, és mennyire képes az önellátásra és a cserére. Jean-Yves GRENIER megfogalmazásában, egy vidék vagy korszak gazdaságának megértésében rendkívül fontos szerep kell, hogy jusson az újkori társadalmak fogyasztási szokásai vizsgálatának. Ez azonban kevésbé ismert és kutatott terület.¹

Orbaiszék kutatására fokozottan vonatkozik ez az aggály. Annak ellenére, hogy viszonylag nyitott vidék volt, amelyen fontos kereskedelmi útvonalak vezettek át, és hogy közelében helyezkedett el mind a Bodzai-átjáró, mind pedig az Ojtozi-szoros, hogy a Töröcsvári-szoros is csupán néhány órai járóföld volt innen, a kereskedelem és a csere története egyáltalán nem képezte kutatás tárgyát az elmúlt periódusban.

Orbaiszék központjának, Kovásznának a 18. századtól megvoltak a legfontosabb adottságai ahhoz, hogy lendületes fejlődésnek induljon.

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055

Míg a 16–17. században még mind lakosság, mind pedig fejlettség szempontjából jóval elmaradt Zágontól és Gelencétől, addig a 18. századtól kezdve az egyenes vonalú, lendületes fejlődés útjára lép a helység. A mai példákkel ellentétben, az említett században Kovásznának még jó töltött útjai voltak,² amelyen a környék szekeres kereskedői a helységet könnyen megközelíthették. Valamikor az utak rendbetételét követően kezdett kialakulni és kifejlődni a kovásznai árucseré legfontosabb fóruma, a helyi vásár is.

Nem sikerült megállapítani, hogy mikortól tekinthető Kovászna vásáros helynek. A 18. század első felétől már említik a források a kovásznai Fülöp napi sokadalmat és hetivásárt. Valószínű, hogy többek közt ennek köszönheti a helység a lendületes fejlődését.

Az 1721-es *Conscriptio Carolina* így emlékezik meg Kovászna hetivásáiról: „A falu előnyei között említendő az, hogy minden szombaton hetipiacot tart, amikor is húst árúsítanak, legalább az ott lakóknak.”³

A szombati hetipiac valószínűleg a 18. század negyvenes éveiben kezdett kibővílni, és a század derekán a jobb vásár reményében vásárra tevődött át. 1741-ben ugyanis BOGDÁN Gergely, az eklézsia egyik megyebírája a 15 naponként tartott egyházi bírósági ülésen (quin-denális fórumon) arról panaszkodott, hogy Isten és Haza törvényeivel ellentétben, „vásár napokon a Kovásznai reformatum templom előtt a falu földin az Ország útyán vásárok kezdettenek lenni a napnak fel jövésitől fogva majd dél elvettéig, a görögök s vásárhelyiek árujokot, égett borokot mindgyárt reggel ki rakván, ezeknek s másoknak a templom tájatt székek bojognak, így scandalizálnak, s a vásárnapi isteni tiszteletet így gátolják”.⁴

Talán az egyház közbenjárására véglegesíthetett ismét szombati hetivásár Kovásznán.

A vásárok jövedelme bizonyára nemcsak a helyi kereskedelem erősödését, az itt gyártott kézművestermékek eladásának megkönnyítését tette lehetővé, de a vásári taxák lefizetése a városnak, majd az egyháznak amúgy is jelentős jövedelmet biztosított. 1797. január 27-én az esperesi vizitáció alkalmával a meghonosodott

vásárok jövedelméről kihangsúlyozták: „A Filep napi sokadalom és heti vásár jövedelme örök emlékeztető fogva a kovásznai reformatum templom számára járandó lévén, a Domesticum Consistorium viseljen szorgalmas gondot arra, hogy híven adminisztráltassék és egyébre ne fordítottassék, hanem csak a templom romladozásainak meg építésére.”⁵

Mindebből látható, hogy mind a Fülöp napi, mind a hetivásárok jövedelme a kovásznai reformatum egyház vagyonát gyarapította. A kovásznai reformatum egyház presbiteri jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy 1820 körül a hetivásáron való árusítás jogát a helyi Consistoriumtól kellett megszerezni. Íme egy példa erre: „K. Vásárhelyi TÜRÖTZI Sándorné minék utánna a nemes Communitás az arenda contractust, melyet egjütt kötöttek volt, vissza adta, Consistoriumunkot meg kereste személyesen, hogy mint eddig, úgy most is a gyapott árulást arendára egy esztendőre adná néki által a nemes Consistorium, ennél fogva a gyapot árulást mától kezdve esztendeig 36 Rérens forintért ki is adá a szokott feltételek alatt, tudniillik, hogy a piatztól bőv és jó gyapottal tartsa, igaz fonttal mérvén, a fungens domesticus curator úrnak pedig a Consistorium facultatiót ad, hogy arendarius contractust aggyon a nevezett személynek az ecclesia képében.”⁶

Az egyház gondoskodott tehát arról, hogy minden héten megkaphassák az emberek a legszükségesebb javakat. Nemcsak vásári illetéket szedett tehát, hanem a piac ellátottságát tervszerűen irányította is.

1820-ban, a CZIRÁKY-féle összeírás idején a hetivásár újból szombati napon volt, mivel a szomszédos helység lakói az összeíró biztosoknak kihangsúlyozták „Vagyon ismét második vásáros hely Kovászna, innen Barátostól három fertály óra menőhely, az hol minden szombaton vásárok szoktak esni, szoktak odamenni apróbb kereskedők, gabonáinkot és egyéb apróbb eladni való javainkot eladhatjuk.”⁷

Nem sok információnk van arról, hogy miket lehetett kapni a kovásznai hetivásárokon, és hogy milyen méretűek voltak ezek. Abba sincs betekintésünk, hogy mekkora volt ezeknek a

vonzási körzetük, honnan jöttek a vásárlók ide. NAGY Ferenc 1842-es *Vásárlaistroma* megemlíti, hogy „Kovászna (Háromszék) hetivásáraiba nyáron át friss havasi, télbe tömlő-túrót kaphatni, május 1-jén kendermagvására van.”⁸

Ennyi csupán a pontosabb információ, amelyhez a történeti források hozzásegítenek. Nem véletlen, hogy NAGY Ferenc éppen a kovásznai híres túrót emeli ki a fontos vásártermékek közül. KOZMA Ferenc 1879-es összefoglalójából tudjuk, hogy Háromszéken a leghíresebb sajtot és túrót Kovásznán állították elő. Különösen nagy hírneve volt az ún. szemerke-túrónak, amelynek különleges elkészítési módját KOZMA kuriózumként le is jegyezte: „Káskávál (sajt) és szemerke-túró készíttéssel Háromszék megyében, különösen pedig Kovásznán többen foglalkoznak. Ezek frissen fogyasztva a legjobb ízű eledelnek közé tartoznak.

A szemerke-túrót fenyőkéregbe teszik, és köménymaggal vegyítik, s így ezen kétféle íz által van áthatva. Csak tavasszal és nyáron készítik, míg a fák nedvkeringése a kéreghántást megengedi. (...) Piac: a helyi vásárok s különösen Brassó.”⁹

Az 1880-as évektől kezdődően már a Kereskedelmi- és Iparkamara gondoskodott a vásárokról, és vigyázott arra, hogy a helységben meglévő iparágak művelői legyenek a hetivásárok kizárólagos árusítói. Az 1887. évi XVIII. törvénycikk 1. paragrafusán alapján meghatározták „Kovászna nagyközségben a kovács, csizmadia, cipész, asztalos, kerekes, szabó, lakatos, szíjgyártó és timár ipar kivételével (...) minden más iparágra nézve megengedtetik a hetivásáron megjelenni és ott iparcikkeiket, a vásári rend megtartása mellett, elárúsítani.”¹⁰

Az országos vásárok, avagy más néven *sokadalmak* abban különböztek a hetivásártól, hogy oda szabadon jöhettek az ország bármely részéről az iparosok, és portékájukat a vásári vám lefizetése után szabadon kínálhatták a környékről összesereglett vásárlóknak.

ORBÁN Balázs *A Székelyföld leírásában* megemlíti, hogy Kovászna vásáros hely, négy sokadalommal: Eufrosina (február 17.), Mária Magdolna (július 22.), Szt. Márton (november 11.) és Fülöp (május 2.) napján.¹¹

A kovásznai országos vásárok közül minden bizonnyal a Fülöp napi a legrégebbi, amelynek jövedelme a helyi református egyházat illette. Eredete több szerző szerint is a reformáció előtti időkre tehető. A VAJNA Mihály által megírt, kéziratban maradt Kovászna monográfiája a Fülöp (Jakab) napi sokadalmat búcsús vásárnak tartja: „A templom körül hajdanában nagy búcsút tartottak minden évben Jakab napján (május hó 2-án). Erre távol eső vidékekről is sokan sereglettek össze. Megjelentek a cincárok, az akkori idők vándorkereskedői, különféle áruikkal, s igen jó vásárt csaptak. Nemkülönben eladni való kendermagját mindenki ide hozta. Erről a mai május 2-i vásárt, mely hosszú időn át nem tartozott az országos vásárok közé, kendermag-sokadalomnak nevezték, s így nevezik ma is. A búcsú és a vásár annak rendje szerint tartalmaz lakomával járt. Innen ered Kovászna és vidékének közmondása: *Nem minden nap Jakab nap, vermet ne áss magadnak.*”¹²

Valószínű, hogy a Fülöp napi sokadalom lehetett az az évi egy országos vására Kovásznának, amelyet az 1820-as CZIRÁKY-összeírás említ: „sokadalom idején más helységekből is elegendő portékákat hoznak az örmények, sátorral más mesteremberek árujokkal eljönnek, akik-től pénzzel mindent kapván, vásárolhatunk.”¹³

ORBÁN Balázs szerint a más három vásár megtartásának jogát 1840-ben, DEÁK Tamás ügyvéd közbenjárására nyeri Kovászna.¹⁴

Úgy tűnik, hogy a Fülöp napi sokadalmon kívül a novemberi vásár volt népesebb, ismertebb sokadalma Kovásznának, ennek forgalmáról jó néhány esztendőn keresztül beszámolt a háromszéki sajtó. Az állatvásár többnyire egy nappal megelőzte a kirakodó vásárt. 1905-ben például a tudósítás szerint: „Különösen a pénteki állatvásár volt rendkívül látogatott, úgy eladó, mint vásárlók tekintetében. Bár csak egy nappal előzte meg a nagyborosnyói vásár a kovásznait, mégis roppant nagy volt az állatfelhajtás. Eladott 14 ló, 106 darab szarvasmarha és 36 darab sertés, vagyis összesen 156 darab felhajtott állat.”¹⁵

Az őszi kirakóvásárnak a káposzta volt a legkeresettebb cikke a század elején, ennek be-

szerzésére a Királyföldről is érkeztek szász vásárlók.

Az évszázadok során tehát állatokat, tőröt, sajtot, káposztát, szeszes italokat, cipőt, vasneműt, zárat, bútorneműt, gyapotot és ruhaneműt biztosan lehetett kapni a kovásznai hetivásárokon és sokadalmakon. A helyi kisember szükségleteit többnyire lehetett ezekkel fedezni.

Francia kereskedelemkutatók szerint minden kereskedelem eredetileg három szükségletre vezethető vissza: „a fizikai reprodukcióhoz szükséges *alapvető javakra*, a *luxustermékekre*, melyek fogyasztása a rendelkezésre álló jövedelem függvénye, és személyes igényeket elégítenek ki, végül a *hivalkodó javakra*, melyek fogyasztása a társadalmi presztízs és figyelemfelkeltés igényeivel kapcsolatos.”¹⁶

Amennyiben ezt a modellt a kovásznai vásárokra próbáljuk alkalmazni, megállapítható, hogy ezeken inkább a fizikai reprodukcióhoz szükséges javak jelentek meg. A helyi vásáron elsősorban a kisemberek igény szintjéhez szükséges javakat lehetett megvásárolni. A levéltári források a bizonyíték arra, hogy a 18–19. században a jelentősebb nemesi családok a reprezentációs javakat, amelyekkel társadalmi presztízsüket teremtették meg, távoli vidékekről hozatták maguknak, bécsi vagy görög kereskedőktől vásárolták.

A hetipiácok és sokadalmak meghonosodása Kovásznán tehát lehetőséget teremtett a helységnek, hogy a kereskedelmi háló szemévé váljon, de csak parányi része volt e hálózatnak, nem tudta a környék embereinek teljes szükségletét ellátni. A Kovásznán meghonosított modell magában foglalta azt az alternatívát, hogy a helyi lakosság időnként más kézműves helységek és vásárok felé orientálódik, és igény szintjét az ideiglenes migrációk révén próbálja teljes mértékben kielégíteni. A népi tudáshoz az is hozzátartozott, hogy informáltak legyenek az itt lakó emberek arról, melyik vásáros helynek melyek a jellegzetes, csak ottan megtalálható portékái.

A kovásznaiak vásárlátogatása tehát nem csak a helyi sokadalmakra korlátozódott. Az 1820-as CZIRÁKY-féle összeírás szerint az

orbaiszéki falvak lakói látogatták a várhegyi keddi vásárokat, amelyekre „kézdivásárhelyi, bécsi és más portékákkal kereskedők, úgy más városokról és falukról is más portékákkal kereskedő emberek szoktak mindenkor gyülekezni, adni-venni alkalmas hely. Sokadalom is kétszer szokott lenni esztendőnként.”¹⁷

A papolci évi négy sokadalomban elsősorban az állataikat, valamint a gabonát adhatták el a kovásznai gazdák.¹⁸

Zabola évi négy sokadalma is szívesen látogatott volt, tekintettel arra, hogy nagyon közel volt, és mivel „ott szoktak lenni gyergyai, csíki, brassai és más helyekről való kereskedők.”¹⁹

Kézdivásárhelynek nem csak azért voltak kedveltek a sokadalmak, mert közel estek. Mivel e helység Háromszék legnagyobb kézműves települése volt, a kézdivásárhelyi csütörtöki hetivásárokon jóformán minden portékát meg lehetett vásárolni: a híres vásárhelyi csizma mellett kerámiatermékeket, ruhaneműt, kádártermékeket, vasneműt, bútorneműt vásárolhattak az ide látogatók.

Valamivel távolabb estek, ennek ellenére szívesen látogatottak voltak a sepsiszentgyörgyi és brassói sokadalmak is. Az utóbbi város sokadalmait már csak azért is felkeresték a potenciális vásárlók, mivel Corona városában számos török kereskedő fordult meg, akik keleti árukkal látták el Erdély lakosságát.²⁰

De a sokadalmak és hetivásárok nem csupán térbelileg, hanem kalendarisztikusan is felosztották, tervszerűsítették az emberek hétköznapjait, esztendejét. Az áru cseréje tehát nem pusztán egyedi jelenség volt, hanem a kovásznaiak szélesebb értelemben vett kulturális rendszerének is a része, egysége. Megszabta és befolyásolta a mindennapi életet, ugyanakkor szertartásossága, ismétlődése révén ritualizálta a helységbeliek életét, akárcsak az ünnepek, avagy az emberi élet fordulói.

A vásár a kulturális háló része volt: a kovásznai ember egyik legfontosabb lehetősége arra, hogy kapcsolatba lépjen idegenekkel, hogy összehasonlítsa önmaga gazdasági és kulturális helyzetét az idegenekével, szomszéd helységbeliekkel.

A kovásznaiak vásározási szokásai tehát nem csupán gazdaságilag lendítették fel a helységet, de megteremtették a fejlődéshez oly nélkülözhetetlen összehasonlítási alapot, a migráció révén megtanították a helybelieket a másság megismerésére és értékelésére.

2. Deszkarágó Kovászna

A kovásznaiak létformáját, mindennapi tevékenységét mindig meghatározta a helységet körülvevő nagy erdőhatár. Kovászna gúnyneve azért volt „deszkarágó Kovászna”, mivel már nagyon korán elszaporodtak a környékén a vízi-fűrészek, és a fő jövedelmi forrása a kovásznaiaknak a deszka eladásából és a fa feldolgozásából származott.

A fűrészek megjelentéről korai adataink is vannak: CS. BOGÁTS Dénes az azóta már megsemmisült orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvekből közöl egy 1608-as adatot egy közfűrészről, amely a Kovászna-vize mellett állt.²¹ 1690-ben a kovásznai DEME család fűrészét,²² 1697-ben ERDŐS János fűrészét,²³ 1714-ben VAJNA István fűrészét,²⁴ 1715-ben a CSÚSZok fűrészét,²⁵ 1722-ben a vajnafalvi CSUTAK Mihály fűrészét,²⁶ 1752-ben BOGDÁN Antal fűrészét,²⁷ 1828-ban az OLOSZok, CSUTAKok, KOVÁTSok, GOTZok és FAZAKASok közösen építendő fűrészét²⁸ említik a források. Az 1721-es *Conscriptio Carolina* kiemeli, hogy a településen az adózóknak tíz saját fűrészmalruk van.²⁹

A 18. században a gelencei és a kovásznai deszka fogalom volt a környéken. CS. BOGÁTS Dénes adataiból megtudhatjuk, hogy a kovásznai deszkát már ekkor többre értékelték, mint a gelenceit: 1762-ben az árközi MIHÁLY család 200 gelencei deszkáért 6 rajnai forintot és 20 krajcárt fizetett, ugyanennyi kovásznai deszkáért ugyanekkor 10 rajnai forintot fizettek ki.³⁰

A kovásznai fűrészek teljesítménye nagyon nagy volt. FÉNYES Elek 1840-es statisztikájában megemlíttette, hogy évente kb. 200 000 darab fenyő- és tölgyfadeszka készült itt, amelyet nagyjából a brassói piacokon adtak el.³¹

KOZMA Ferenc 1879-es székelyföldi felmérésében megemlíttette, hogy Háromszéken „mintegy 160-200 fűrészmalom: (Zágon erdősegein 50, a papolcin és kovásznain 20-20, a bereckin 15, lemhényin 2 stb.)” működik³². E felsorolásból is látható, hogy a háromszéki deszka zömét az orbaiszéki fűrészek biztosították. Ezek közt is roppant jelentős volt a kovásznai fűrészek szerepe.

Az eddig felsoroltakból is látható, hogy akárcsak a malmokat, a fűrészeket is több esetben több család vagy a legtöbbször egy egész nemzetség birtokolta. Ilyen esetben a használatnak is természetszerűen közösnek kellett lennie. Hogy a jövedelem elosztása igazságos legyen, az osztozkodás alkalmával már megszabták, hogy a hét melyik napján ki használhatja a fűrész. Ugyanez a módszer érvényesült akkor is, amikor adósság fejében a fűrésznek egy részét zálogban lekötötte a tulajdonos.

A kovásznai ember a zöld aranyat nem pusztán deszkeként értékesítette. A gerendává faragott orbaiszéki épületfát használta egész Kézdi- és Sepsiszek is.³³

FÉNYES Elek 1840-es statisztikájában dicséretesen szól a kovásznai kádárokról, akik ekkor már a polyáni, lemhényi, almási, gelencei, hermányi és papolci faedény-készítők mellett termékeikkel jelen voltak a környék vásáraiban.³⁴

KOZMA Ferenc 1879-es összesítése szerint Kovásznán faedénykészítéssel 2 ember foglalkozott hivatásszerűen, haton pedig időszakos kereseti lehetőségnek tartották a faedények készítését.³⁵

Jó minőségük mellett szól az is, hogy az 1885-ös budapesti országos kiállításra beszerzendő tárgyak listáján már megjelennek a kovásznai faedények, csebrek, sajtárok, mosogatók, mosdók, tejverő és víztartó edények.³⁶

Valószínű, hogy a kádártermékek mellett esztergált faedényeket is készítettek már régtől fogva a helység ügyesebb kezű mesteremberei. A kovásznai esztergált fadobozokat mindenesetre az 1885-ös budapesti országos kiállítás előtt már számontartották az iparfejlesztő biztosok.³⁷

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállítás tovább is igazolja feltevésünket: házi

faedényekkel (túróborítóval, sótartókkal, tányérokka, tálakkal) jelent meg e kiállításon ZÁGONI Lajos iparos.³⁸

Napjainkban az orbaiszéki szitaképzítésről elsősorban Csomakőrös jut eszünkbe. A kőrösi szításokról jó néhány tanulmány látott már napvilágot. Az már kevésbé ismert tény, hogy a szitakéreg készítésében valamikor Kovászna is jeleskedett. KOZMA Ferenc 1879-es beszámolójában a szitakéreg készítését Kovásznához és Zágonhoz köti. Valószínű, hogy Kőrös a szitaszövet szövését és összeállítását végezte, ehhez nyújtott segítséget Kovászna a szitakéreg elkészítésével. E mesterség elég elterjedt lehetett a 19. század végi Kovásznán, ugyanis KOZMA összeítése szerint 5 ember állandóan, 15 pedig időszakszerűen ezzel foglalkozott. A szitakéreg Brassó és Szeben piacain árusították ekkortájt.³⁹

A kovásznai szitakéreg csaknem valamennyi háziipari kiállításon megjelent: az 1885-ös budapesti,⁴⁰ az 1891-es temesvári,⁴¹ az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállítás⁴² a példa erre.

A jó minőségű faanyag még ritkább fafeldolgozó mesterségek meghonosodását is elősegítette: KOZMA Ferenc megemlíti, hogy gazdasági eszközök készítésével Kovásznán öten állandóan, haton pedig időszakosan foglalkoznak. KOZMA azt is elárulja, milyen típusú gazdasági eszközökre gondolt: sámfára, kaptafára, osztovátára, ernyőfára.⁴³

FÉNYES Elek statisztikájából tudjuk, hogy 1840 körül az égerfa gyökeréből pipaszárakat is készített néhány kovásznai ezermester.⁴⁴

Az 1820-as CZIRÁKY-féle összeírás kerékgyártó mesterembert is említ a helységben.⁴⁵

A deszkájáról oly híres Kovásznán minden bizonnyal az asztaloságnak is komoly hagyománya volt. Nincsenek pontos adataink arra nézve, hogy a tudatokban Orbai székiként jelzett festett bútorok hol keletkezhetek, mindezenre Kovászna, Barátos, Papolc vagy Zágon jön elsősorban számításba. A 1920. század fordulóján Kovásznán 26 asztalos mesterember működött, ez is jelzi, hogy e mesterségnek komoly hagyománya volt a helységben. A

mesteremberek kimutatásából látható, hogy ekkor az asztaloság volt a legvirágzóbb mesterség.⁴⁶

Ekkorra már nem virágozták a bútorokat, és fokozatosan teret hódított a műbútor-asztaloság. A századforduló asztalosi közül egy emelkedett ki a névtelenség homályából: NÉMETHI Árpád ugyanis 1900-ban résztvett a marosvásárhelyi székely kiállításon,⁴⁷ és ugyanezen esztendőben megbecsült munkássága jeleként az országos ipartestület ezüstérmét nyerte el. NÉMETHI munkásságának jellemzőeként a háromszéki napilap kiemeli, hogy „NÉMETHI Árpád a Háromszéki Takarékpénztár részére is gyönyörű magyar stílusú bútorokat készített, s az igazgatóság által külön jutalomban is részesült.”⁴⁸

A marosvásárhelyi kiállításra faragott képrámákat szállított.⁴⁹

A vessző, csigolya felhasználása nem volt nagyon elterjedt Kovásznán. Mégis, 1900 körül egy ritka mesterséget gyakorolt egy kovásznai mesterember. RÁDULY János ugyanis Kovászna és környékének egyetlen szekérszövője volt.⁵⁰

A fa tehát dominánsan meghatározta és napjainkban is meghatározza a kovásznai emberek mindennapjait. Láthattuk, hogy hány fafeldolgozó mesterség indult virágzásnak a századok során Kovásznán, hogy aztán a 20. században a fa megmunkálására szakosodott gyárak jöjjenek létre és adjanak több embernek kenyeret, elsősorban a kommunizmus évtizedeiben.

3. Malomipar és köfeldolgozás

Ha már Kovászna híres fűrészről szólnunk, nem szabad megfeledkeznünk a malmairól sem. Malom és fűrész sok esetben volt egymás mellett, mivel mindkettőnek működtetője a víz volt.

A gyors folyású Kovászna-pataka, de még a napjainkban oly jelentéktelennek tűnő Mész-pataka is számos malmot hajtott. Minden jelentősebb kovásznai család rendelkezett malommal, de néha a külső birtokosok is vásároltak és működtettek malmot Kovászna határain belül.

Így például a szalontai gr. THOLDI Istvánnak,⁵¹ a zabolai HORVÁTH Farkasnak,⁵² a pávai VAJNA Istvánnak⁵³ tudunk itteni malmáról. Ezeknek a birtoklása presztízskérdés volt: jelentősen növelte a család tőkéjét, biztos jövedelmet hozott.

A malom nemcsak a potenciális jólét, de egyben konfliktusok forrása is volt. Íratlan szabály volt, hogy a saját boldogulás érdekében nem illik a más malmos gazdáknak kárt okozni. A kovásznai BOGDÁNok malmát például 1689-ben azért említik a források, mivel BOGDÁN Gergely és tulajdonostársai a jobb jövedelem érdekében nagyobb gátat építettek a patakra, ezáltal a más gazdák őrlési lehetősége csorbult.⁵⁴

A molnárság megbecsült mesterség volt a 18–19. században is. Minden tulajdonos igyekezett évről évre szerződést kötni egy-egy lelkiismeretes molnárral. E szerződéseknek köszönhetjük, hogy aprólékos malomleírások maradtak ránk e korból. Az egy esztendő szerződés megkötése ugyanis részletes vagyonelemtárral kellett, hogy kezdődjön, a malomház biztonságos megőrzése érdekében. 1767-ben például özvegy gróf THOLDI Ádámné TELEKI Krisztina malmának belső berendezése, bélékereke, derékvasa, csapjai, perpcéje jó volt, de maga a malomház „a régiség miánn alsó fundamentomon mindenütt elrothadott egészen. A lakó vagy tüzelő háznak, a kamarájának külső oldala is igen el rothadozott, annyira, hogy néhol deszkával is pótolják és gyámolgatják. Az egész háznak fedele is felettebb régi, minden nap új supozást vár.” A malomházhoz tartozott egy régi istálló, amelynek „felső része alatt szekérszín volna, de a víz elmosta volt a földet.”⁵⁵

1791-ben a pávai VAJNA István Kovászna területén lévő malma „külső tekintetben jó státussában” volt, „sendely fedél alatt.” Volt benne egy vörös csempékből álló tüzelőkemence, valamint egy fogas. A lisztelő malomházban két lisztelő kerék volt, részletesen lejegyezték ezek állapotát és az alkatrészeit. A kásamalomnak „mind a falai, mind a fedele reparatiót kíván”, belülről a kásacsínáló kerekek mind jók voltak. A kásatoró malom „egy tengelyel jár az árpa kása csinálóval.” A deszkát vágó fűrész-

malom „deszkával alkalmason be van fedve, az ajja megjárna, csak hogy a talp el kezdett rothadni.” A malom udvarán volt egy zsúppal fedett négyszögű istálló és egy szarvazatlan, fedetlen sertéspajta.⁵⁶

Más helységek molnárszerződéseiből tudjuk, hogy a kontraktusokban részletesen leszögezték azt is, mi a feladata a molnárnak, és mit vállal magára a tulajdonos. A malom melletti istálló például azért volt szükséges, mert a molnár feladatai közé tartozott a sertések felhízalása. A malomtulajdonos megszabta, hogy hány hízott disznóra tart igényt, a molnár ezenkívül annyit hízálhatott magának, amennyit az őrlésért visszatartott saját lisztje lehetővé tett.

Az egyre gyarapodó lakosságú Kovásznán egyszerre több malom működtetése vált szükségessé. Az 1721-es *Conscriptio Carolina* a helységről írva kiemeli, hogy „a faluban elegendő malom van mind a birtokos urak, mind az adózó lakosok, sőt a szomszédos falvak őrléséhez is.”⁵⁷

Az 1820-as CZIRÁKY-összeíráskor a kérdezettek szintén arról számoltak be, hogy „malmaink falunkba bővségesen vagynak, úgy hogy másuvá örölni nem megyünk, sőt a molnárak magok a gabonát és kész lisztül haza is viszik.”⁵⁸

E malmok már nem csupán a helység állandó lakosságát látták el: ebben a periódusban már sok vendége volt a kovásznai híres savanyúvízes fürdőnek, így a vendégek ellátására is kellett gondolni.⁵⁹

A 19. század legvégén Kovásznán még mindig virágzó iparág volt a malomipar, 14 embernek nyújtott állandó kenyérkereseti lehetőséget.⁶⁰

1941-ben a Kovászna és Vidéke Ipartestületben még 26 molnár működött, azt viszont nem tudhatjuk, hogy közülük hányan dolgoztak ekkor Orbaiszék székhelyén.⁶¹

Nem véletlenül foglalkozunk a kovásznai kőbányászattal ugyanebben a fejezetben. Kovászna híres kőterméke ugyanis éppen a malomkő volt.

BENKŐ József a *Transsilvania specialisban* azt a nézetét fogalmazta meg, hogy a

Kovászna helységnevé minden bizonnyal a *Kőhasznából* származik, tekintettel arra, „hogya helység ma is, de sokkal inkább a régi időkben nem csupán az ottlakókat látta el malomköveivel, hanem széles körben a szomszédos falvakat is.”⁶²

A helység területén több kőbánya volt, amelyben állandó jelleggel fejtették a követ. Az 1820-as CZIRÁKY összeírás kihangsúlyozza például, hogy „építeni való bányakő, köszörűkő, malomkőbányák vagynak.”⁶³

A kovásznai presbiteri jegyzőkönyvek több esztendőn át foglalkoztak a kőbánya kérdésével, tekintettel arra, hogy az egyik bányászó hely éppen az eklézsia Ógyümölcs nevű erdejében volt. A sorozatos híradás is jelzi, hogy a kőbányászásáért a kovásznai református egyháznak kellett bizonyos meghatározott összeget fizetni. 1802-ben például a kovásznai BENKE Illyés molnárt megbüntették azért, mert az eklézsia híre nélkül vágott több malomkövet magának.⁶⁴

Egy 1822-es híradás szerint az eklézsia erdejében lévő bányát BARKÓTZI Illyés nyitotta meg, és attól kezdve évenként megújított szerződés alapján a követ valamelyik mesterember fejtette.⁶⁵

A bánya évi bérleti díja 33 rajnai forint tiszta jövedelemhez juttatta a kovásznai református egyházat. A szerződő felet arra kötelezték, hogy a díj lefizetése ellenében az erdő fát is óvja, „idegent semmi tekintetbe oda nem vihetnek, magokon kívül ki lesznek rekesztve, és csak a malom kő vágásra, adásra adatik hatalom, többre nem.”⁶⁶

KOZMA Ferenc felméréséből tudjuk, hogy a kovásznai malomkövek az egész Székelyföldön elterjedtek, de eljutott a fogarasi piacokra is, ahol a királyföldi szászok is vásárolhattak belőle. 1879-ben Kovásznán még 2 ember foglalkozott a malomkövek termelésével.⁶⁷

Malom és malomkő bőségesen termelt tehát Orbaiszék székhelyén. Nem csoda, ha a szeszélyes, gyakran áradásokkal fenyegető, a kovásznaiak házeit és telkeit veszélyeztető Kovászna-pataka, valamint a kőbánya megbecsült, féltve őrzött kincse volt a helyieknek.

4. Vashányászat, kovácsmesterség

A Háromszéki-havasok Kovásznától Zágonig terjedő részéről már régóta tudják a szakemberek, hogy szferroszideriteket (mocsárvasérc konkréciókat) tartalmaz, amelyekből vasat lehet olvasztani. A vasolvasztással több ízben is kísérleteztek itt. 1907-ben az egyik kovásznai tanító, KOCSIS István a Dobromir nevű erdő részben talált például egy régi vashánya nyomaira akadt, vastag salakrétegre.⁶⁸

VAJNA Mihály egy Kovásznáról írt cikkében megemlíti, hogy 1860 körül „a Térre-ten, átellenben a Horgáczt-völgyével vaskohót és öntödét tartott fenn egy társulat, melyhez a követ, a sphaerosideritet a kohó körül terjedő hegyekből fejtették. Pár év múlva azonban a kalapácsok zaja elnémult, mert a szénnek és vaskőnek a kohóhoz fuvarozása s a termelt vasércnek elszállítása az akkori közlekedési viszonyok s más okok miatt a kohó működésének megszüntetését vont maga után. A kohót és a körülötte keletkezett telepet ismeretlen okból származott tűzvész rombolta össze, emésztette meg.”⁶⁹

ROEDIGER Lajos, Kovászna néprajzosa önéletírásában ugyancsak eleven képet rajzol a kovásznai vasöntésről: „Másodízben 1864-ben kerestük fel Kovásznát, akkor is persze kocsin és Diligence-on téve meg az utat, mert vasútnak még csak a híre volt meg akkor. Élénk emlékezetemben van, hogy ezen alkalommal a NAGY Ezékiel uram (...) vasöntődjé is működésben volt ez alkalommal. Négy nagy kovácsfúvó élesztgette a vasolvasztó tűzét, és a kifolyó vasból néhány hamuzsírűző üst telt ki.”⁷⁰

KOZMA Ferenc 1879-es felmérésében szintén megemlékezett röviden a kovásznai vasöntődéről. Szerinte brassóiakból és külföldiekből álló részvénytársaság indította a kovásznai kohókat és öntödét, és ebben a „legfinomabb acél” volt előállítható.⁷¹

A vas megmunkálására tehát az alapanyag mindig is megvolt a Kovászna környéki hegyekben. A vidék fejlettségi szintje viszont nem mindig tette lehetővé a folyamatos, fejlettebb vasöntést.

A vas további megmunkálására már több lehetőség nyílt. Kovásznának folyamatosan voltak kovácsai, akik a mindennapok vastermékeit előállították, és ezáltal a környék ilyen irányú szükségleteit kielégítették.

Az 1820-as CZIRÁKY-összeírás megemlíti, hogy Kovásznán „lakik szőcs, csizmadia, kerékgyártó, szabó mesterember és kovács.”⁷²

Nem véletlen, hogy az összeírás utolsó helyen említi a kovácsokat. Ez nem azt jelenti, hogy jelentéktelen volt a kovácsok jelenléte a helységben, sokkal inkább azt, hogy a kovácsok nagyobb részét a cigányok köréből kerültek ki. A mesterséget még napjainkban is jórészt „cigánykovácságnak” nevezik az itt lakók.

Amennyiben áttekintjük a kovásznai kovácsokra utaló adatokat, feltűnik, hogy előfeltevéünk igaz. 1714-ben például egy tanúvallatásban emelik ki: „jól ismertem néhai Estefán cigányt, kovács mester ember vala, lakott az All Szegben, in vicinitatibus fellyel az néhai nobilis BOGDÁNY Gergely úr jobbágy jószága, LENGYEL András lakik rajta, északról vicinussa az Ország utza, és tudom, hogy ezen Estefán kovács a kovásznai nemes BOGDÁNY famíliát szolgálta mesterségivel.”⁷³

1833-ban a kovásznai, kovácsmesterséget folytató ÁBRI József cigányt körözték hamis pénzek terjesztéséért.⁷⁴

Néhány esztendővel később, 1846-ban a Torjáról ellopott kovácsszerszámokat a kovásznai, kovácskodó cigányoknál találta meg a dulló.⁷⁵

Nyilvánvaló, hogy e cigány kovácsok ekkortájt nem a díszes kovácsoltvas kerítéseket készítették, ez a kézdívsárhelyi és szentgyörgyi céhes kovácsmesterek kiváltsága volt. Főképpen a lópatkoláshoz használt szeget, patkót, valamint a juhok nyírásához használt ollókat állították elő, amelynek nagy keletje volt a helyiek közt is. E patkolókovácsok maguk szerelték fel a lovak lábára a patkót.

A millenniumi *Emlékkönyv* még 6 kovács működését jegyzi le.⁷⁶

Annak ellenére, hogy számuk fokozatosan csökkent, napjainkban is működik kovács Kovásznán.

5. Gyapjűfeldolgozás, kendertermelés

Kovászna felső felében, a Kovásznapataka völgyében a 17. század első felétől fokozatosan román népesség telepedett meg. Alapfoglalkozásuk a pásztorkodás volt. Elsősorban juhtenyésztéssel foglalkoztak, bár a szakirodalom hozzájuk kapcsolja a kecsketartást is.

Az 1721-es *Conscriptio Carolina* Kovászna területén 671 juhot mért fel, amely a 173 tehénhez, 156 lóhoz, 256 sertéshez mérten jelentős állatlétszámnak tűnt már ekkor.⁷⁷ Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az összeírók nem valószínű, hogy minden juhot felmértek, tekintettel arra, hogy a román juhászok a legelgetés céljából juhaikkal sokszor átkeltek a Kárpátokon, vagy pedig a magas hegyi legelőkre hajtották állataikat. A gyapjűfeldolgozása az otthon maradt asszonyok feladata volt.

A kovásznai híres gyapjűszövetet és posztót már régtől fogva messzi vidékekről keresték. Ezek előállítására elsősorban a vajnafalvi román asszonyokra hárult, akik árujukat Brassóban, sőt Bukarestben is árusították, viszonteladók segítségével.

KOZMA Ferenc 1879-es felmérésében kiemelte, hogy Kovásznán 12-en állandóan, 16-an pedig időszakosan foglalkoztak gyapjűszövéssel.⁷⁸

Az 1885-ös budapesti országos kiállításra mint fontos termékeket szereztek be a kovásznai híres halinaposztót és pokrócokat.⁷⁹

Ez jórészt fehér és szürke, durva posztó volt, amelyet elsősorban a felsőruházathoz vásároltak a vidék kereskedői. VAJNA Mihály 1892-ben az „oláh nők” által szőtt darócokat, csergékét és a szép szőnyegeket dicsérte.⁸⁰

A Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara 1899-es jelentése Kovásznán 4 posztószöveget tartott nyilván, és a helység híres csergéjét is számon tartotta.⁸¹

A millenniumi *Emlékkönyv* két posztóványolót tartott nyilván Kovásznán, ez is jelzi, hogy igény volt a századfordulón a gyapjűszöttek finomítására.⁸²

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállításról sem maradtak el a vajnafalvi román gyapjűszövések.⁸³

A gyapjú feldolgozása nem torpant meg később sem. Az 1940-es háromszéki újságok beszámoltak róla, hogy Kovásznán kb. 40-50 000 juh van, amely esztendőnként 50 000 kiló gyapjút és 100 000 kiló túrót jelent a vidék gazdaságában.⁸⁴

Bár a történeti beszámolók többsége a románság fő foglalkozásaként ismerteti a szövés háziiparát, az itt lakó székelység is csattogtatta a huszadik század elején még az osztovátát. IGNÁCZ Rózsa, a kovásznai születésű író nő így emlékszik vissza gyermekkorára Kovásznájára: „Leányai és asszonyai már az én gyermekkoromban sem hordtak székely népi ruhát. Csak a moderneskedő vonalakhoz való szövetet szőtték meg jőféle székely gyapjúból, négynyüstös osztovátán, azaz székely szövőgépen. Azóta hatalmas lendületet vett a kovásznai szövőipar, Erdély piacain ma keresett árucikk a kovásznai posztó. A kovásznai székely férfi ellentétben az asszonyokkal nem hagyta föl sajátosságos jellegű viseletét, s legalábbis vasárnapon zsinóros, fekete, magyar nadrágban és fekete dolmányban jár.”⁸⁵

A gyapjú mellett a gyapotfonal megfonása és megszövése is jelentős jövedelemhez juttatta a kovásznai asszonyokat. A CZIRÁKY-összeírás kiemelte, hogy a brassói takácsok jó árat adtak a Kovásznán font gyapotfonalért.⁸⁶

Az itt készült gyapotszöttések is szerepeltek az 1885-ös budapesti országos kiállításra beszerzendő tárgyak listáján. Valószínű tehát, hogy szép kivitelezésű szöttéseket készített a gyapjújáról híres falu gyapotból is.⁸⁷

A századfordulón egy posztós, valamint 2 takács látta el a környéket szép és tartós szöttéseivel.⁸⁸

Másrészt, a kender megtermelése és feldolgozása az egész Székelyföldön jelentős volt, de Kovásznán az átlagosnál is tovább élő foglalatosság maradt e nyersanyag termesztése és megmunkálása.

Az 1820-as CZIRÁKY-összeírás még kihangsúlyozta, hogy a településen: „Kinekinek nagyobbbrésint kenderáztató tója vagyon, de azonkívül a bőv folyóvízbe szabadon áztat-
hat.”⁸⁹

A len- és kenderfeldolgozás ismerete még a negyvenes években is annyira általános volt a vidéken, hogy az itteni gazdák 1942-ben elhatározták, hogy a több száz holdon termesztett len- és kenderültetvények feldolgozására külön üzemet hoznak létre. Ez ugyan tudunkkal megvalósulatlan terv maradt csupán, mégis jelzi, mekkora szerepe volt e vidéken ennek az iparág-
nak.⁹⁰

6. Összegezés

Gyapjú és kender, fafeldolgozás és vas-
megmunkálás, malomipar és kőbányászat: a kovásznai ember tehát maximálisan kihasználta a múltban a környezete által nyújtott lehetőségeket. A fa, a fém, a kő, a víz, valamint határközeli fekvése Kovászna számára meghozta annak az esélyét, hogy a fejlődő települések közé lépjen. A 18. századtól kezdődően már nem pusztán a saját otthona szükségleteiben, hanem többlettermelésben és értékesítésében is gondolkodott az itteni ember. A környezet által nyújtott nyersanyag komplex kihasználása természetesen még nem a nagyipar modern módszereivel valósulhatott meg. De csak azok az iparágak tudtak e vidéken később is meghonosodni, amelyeknek megvolt a múltban is a hagyományuk, és amelyekhez nem kellett messziről szállítani az alapanyagot.

A kovásznai háziipar tudott jelentős lenni, és sikerült neki a helység határain belül és kívül piacot teremteni.

A vidéken folytatandó tárgyi néprajzi gyűjtésnek nagy ígéretei vannak. Kovászna jelentős települése volt Orbaiszéknek, az itt lakó emberek építészeten és tárgyalgó művészetén az egész Orbaiszék népművészeti jellegzetességei megfigyelhetők. Bár korán polgárosodó vidékről van szó, az orbaiszéki felmérés mesterségek sorának tanulmányozását, mesterek azonosítását ígéri, izgalmas tárgypopulációs vizsgálatok kezdetét. Bízunk benne, hogy e felmérésnek nem kell a szakemberhiány és szűkös pénzügyi keretek miatt kudarcba fulladnia.

Irodalom

1. BENKŐ József (1999): **Transsilvania specialis**. Bukarest–Kolozsvár.
2. DUKA János (1995): **Úti Páké Barátost. Csúfolódó székely népköltészet**. Csíkszereda.
3. FÉNYES Elek (1840): **Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben**. VI. kötet. Pest.
4. GRENIER, Jean-Yves (1995): **Fogyasztás és piac a 18. században**. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): **Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években**. CSOKONAI Kiadó, Debrecen, 2000, 183–190. old.
5. IGNÁCZ Rózsa (1939): **Kovászna, a borvízszak hazája**. In: Uő: **Levelek Erdélyből**. DANTE Könyvkiadó, Budapest, 91–102. old.
6. KOZMA Ferenc (1879): **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**. Budapest.
7. MOLNÁR István (1992): **A csomakőrösi szörzsita. Néprajzi Értesítő**, LXXIV. évf., 49. old.
8. NAGY Ferenc (1979): **Vásárlaistrom**. *Ethnographia*, XC. évf., 4. szám, 512. old.
9. NUSSBÄCHER, Gernot (1990): **Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde**. Band III. Kriterion Verlag, Bukarest.
10. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból**. III. kötet. RÁTH Mór kiadása, Pest.
11. PÓTSA József (szerk. biz. elnök) (1899): **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére**. Sepsiszentgyörgy.
12. ROEDIGER Lajos (1999): **Életrajzom születésemtől savanyódsomig**. *Acta (Siculica) 1998/2*, 156–200. old.
13. TAKÁCS Péter (szerk.) (2002): **Háromszék parasztvalótlomái 1820-ból**. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
14. VAJNA Mihály (1892): **Kovászna föld és környéke**. *Székely Nemzet*, X. évf., 1892. május 21. és május 22.
15. VAJNA Mihály (1935): **Feljegyzések Kovászna község múltjából az 1900. évet megelőző időkben és a kovásznai VAJNA nemzetség leszármazásáról**. Kézirat.

Jegyzet

1. GRENIER 2002. 183.
2. TAKÁCS 2002. 252.
3. BENKŐ 1999. II. 167.
4. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (a továbbiakban: S. Á. Lvt.), F. 651, DÓNÁTH család levéltára, Fasc. III, 6869.
5. Orbai Református Egyházmegye levéltára (O. Em. Lvt.), Vízitációs Jegyzőkönyv.
6. Kovásznai Református Egyházközségi Levéltár (a továbbiakban: K. Ek. Lvt.), Presbiteri jegyzőkönyv, I18, 173–174.
7. TAKÁCS 2002, 252.

8. NAGY 1979. 512. Vö. *Mentor. Erdélyi népkönyv*. Kolozsvár, 1842. I. kötet., 335. old.
9. KOZMA 1879. 300.
10. *Székely Nép*, XXXII. évf., 1914. jan. 29., 11. szám.
11. ORBÁN 1869. III. 149. old.
12. VAJNA 1935. 9 verso.
13. TAKÁCS 2002, 236.
14. ORBÁN 1869. III. 149.
15. *Székely Nemzet*, XXIII. évf., 1905. nov. 13., 170. szám.
16. GRENIER 2002. 185–186.
17. TAKÁCS 2002. 251.
18. TAKÁCS 2002. 251.
19. TAKÁCS 2002. 252.
20. A török árúk forgalmáról már a híres humanista, Johannes HONTERUS beszámolt. Lásd NUSSBÄCHER 1990. 127.
21. CS. BOGÁTS 1943.
22. Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára, *Orbaiszéki törvénytársi iratok* I. 17.
23. S. Á. Lvt., F. 65, I. lelt. sz., Fasc. II, 55.
24. S. Á. Lvt., F. 55, Fasc. II, 63.
25. S. Á. Lvt., F. 75, Fasc. IV, 146.
26. S. Á. Lvt., F. 79, Fasc. I, 44.
27. S. Á. Lvt., F. 65, I-es lelt. sz., Fasc. III, 103.
28. S. Á. Lvt., F. 79, Fasc. I, 162.
29. BENKŐ 1999. II. 167.
30. CS. BOGÁTS 1943.
31. FÉNYES 1840. 78.
32. KOZMA 1879. 261.
33. BENKŐ 1999. II. 159.
34. FÉNYES 1840. 78.
35. KOZMA 1879. 296.
36. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
37. Uo.
38. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 24., 130. szám.
39. KOZMA 1879. 297.
40. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
41. *Székely Nemzet*, IX. évf., 1891. aug. 8., 121. szám
42. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 26., 131. szám.
43. KOZMA 1897. 297.
44. FÉNYES 1840. 78.
45. TAKÁCS 2002. 236.
46. PÓTSA 1899. 166167.
47. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. jún. 18., 90. szám.
48. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. máj. 21., 77. szám.
49. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. jún. 18., 90. szám.
50. *Székely Nép*, XXVII. évf., 1909. nov. 25., 129. szám.
51. S. Á. Lvt. F. 30., Orbaiszéki iratok, 3. csomag, 214-es iratsomó, 56. old.
52. S. Á. Lvt., F. 30., Orbaiszéki iratok, 4. csomag, 2/32-es iratsomó, 14. old.
53. S. Á. Lvt., F. 55., a pávai VAJNA család iratai, Fasc. II, 63. old.
54. S. Á. Lvt., F. 65/1, Szörsei DONÁTH család levéltára, Fasc. II, 62. old.
55. S. Á. Lvt., F. 30, 3. csomag, 214. dosszié, 56. old.

56. S. Á. Lvt., F. 55, Fasc. VI, 4. old.
 57. BENKŐ 1999. II. 167.
 58. TAKÁCS 2002. 236.
 59. TAKÁCS 2002. 236.
 60. POTSA 1899. 166–167.
 61. S. Á. Lvt., F. 155, oldalszámozás nélkül.
 62. BENKŐ 1999. II. 167.
 63. TAKÁCS 2002. 236.
 64. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 26–27.
 65. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 206.
 66. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 208–209.
 67. KOZMA 1879. 299300.
 68. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. szept. 21., 116. szám.
 69. VAJNA 1892.
 70. KOZMA 1879. 29.
 71. ROEDIGER 1998. 160.
 72. TAKÁCS 2002. 236.
 73. S. Á. Lvt., F. 65, 1-es left. sz., Fasc. III, 82.
 74. S. Á. Lvt., F. 30, 24-es köteg, VII2, 3.
 75. S. Á. Lvt., F. 30, 1-es köteg, II22, 12.
 76. POTSA 1899. 184.
 77. BENKŐ 1999. II. 161.
 78. KOZMA 1879. 296.
 79. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
 80. VAJNA 1892.
 81. POTSA 1899. 184.
 82. POTSA 1899. 166–167.
 83. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 26., 131. szám.
 84. *Székely Nép*, LVIII. évf., 1940. nov. 23.
 85. IGNÁ CZ 1939. 99–100.
 86. TAKÁCS 2002. 236.
 87. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
 88. POTSA 1899. 166–167.
 89. TAKÁCS 2002. 236.
 90. *Hargitaváralja*, VII. évf., 2. szám, 1942. jan. 15.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind etnografia istorică a oraşului Covasna (Rezumat)

Lucrarea prezintă istoria meşteşugurilor răspândite şi practicate în oraşul Covasna, centrul administrativ al fostului scaun Orbai. Locuitorii acestei regiuni au utilizat toate resursele naturale pentru a asigura bazele materiale necesare vieţii. Lemnul, piatra, mineralele, apa au pus bazele meşteşugurilor de azi, iar târgurile anuale şi săptămânale au contribuit la formarea industriei casnice din localitate. Lucrarea constituie un prim pas al cercetării de bază etnografice complexe a scaunului Orbai. Sunt analizate date de arhivă, manuscrise, ziare vechi şi literatura de specialitate.

Data Concerning the Historical Ethnography of the Town Kovászna (Covasna, Romania) (Abstract)

The paper presents the history of crafts practiced in the town of Kovászna (Covasna), the administrative center of Orbai chair. The inhabitants of this region used all natural resources to assure the necessary material basis for life. Wood, stone, metal, minerals, animal products, water were of great help for people living in the mountains and the annual and weekly fairs have contributed to the formation of the local home-industry. The present paper marks the first step of complex ethnographical research of Orbai region. Archives data, manuscripts, old newspapers and bibliography have been studied.

